

SZABÓ DÁVID

Utazás az argó mélyére

Egy szlengkutató gondolatai Céline írói nyelve kapcsán

Voyage au bout de l'argot. La langue de Céline vue par un argotologue

Dans cette communication nous nous proposons d'étudier un cas particulièrement intéressant d'argot dans la littérature : Céline. Écrivain novateur qui innovait avant tout, selon son traducteur hongrois, J. Szávai, dans le domaine du langage. Mais Céline écrivait-il vraiment en argot ?

L.-J. Calvet parle de *style* argotique, tandis que J. Cellard répond de deux façons à la question « De l'argot dans Céline ? ». « Évidemment » et « certainement pas ». Dans la première partie de notre texte, nous examinerons le langage de Céline d'après un extrait de *Guignol's band*.

Vers la fin de notre travail, nous poserons quelques questions relatives à la traduction hongroise de *Guignol's band* (*Bohócbanda*, traduit par J. Szávai) dans laquelle le traducteur a choisi de se concentrer non pas sur le lexique mais sur des unités plus grandes.

Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy Céline Karafiáth Judittal közös ügyünk, hiszen hajdanán, még a Pesti Barnabás utcában az ő óráján találkoztam először Céline-nel, ennek a találkozásnak köszönhetem első (még nem nyelvészeti!) publikációmat, és alighanem Judit óráján szembesültem először azzal a kérdéssel is, hogy vajon argónak tekinthető-e az író sajátosan újító nyelvhasználata.

És tényleg, argóban írt-e Céline? Mindenekelőtt tisztázzuk, hogy a mai magyar nyelvészeti szakirodalom általában a korszerűbb és általánosabb értelmű szleng¹ szót használja argó helyett, és az, hogy én mégis maradok most az argónál, nemcsak a kifejezés francia eredetével és jóval tágabb francia

¹ Vö. pl. KIS, Tamás, 1997, „Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához”, in *A szlengkutatás útjai és lehetőségei* (szerk. Kis T.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 240-251. o. (http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/01szl_ut/index.php)

értelmezésével² magyarázható, hanem azzal is, hogy a *Guignol's band*-ből (*Bohócbanda*) származó vizsgált részlet társadalmi környezet és tematika tekintetében valószínűsíti a szűk értelemben vett argó, azaz alvilági nyelv, *tolvajnyelv* használatát.

A 2011-ben megjelent új francia irodalomtörténetben Horváth Krisztina a céline-i nyelv populáris vonásait hangsúlyozva népi szintaxisról és szókincsről ír³, hasonlóan az író regényeinek magyar fordítójához, Szávai Jánoshoz, akinél azt olvassuk, hogy „... az Utazás az éjszaka mélyére [...] a városlakók, az alsó városi néposztályok nyelvét hozza be az irodalomba⁴...” Ez az a társadalmi nyelvváltozat, amit franciául *français populaire*-nek⁵ neveznek. Szávai a *Halál hitelbe* utószavában még inkább távolodik az argótól, itt csupán köznapi nyelvről⁶ ír, ugyanakkor néhány évvel későbbi tanulmányában ő maga veti fel, hogy „első látásra a köznapi beszédmódnak, a tolvajnyelvnek, az argónak az irodalmi szövegbe való beemeléséről van szó⁷”, hogy aztán néhány sorral később az internetes *Dictionnaire Céline*-re hivatkozva arra a következtetésre jusson, hogy a „magyarázandó szavak többsége, mintegy háromnegyed része, nem argó, hanem az író által kreált neologizmus⁸”.

A francia argó egyik legkiválóbb mai ismerője, a nyelvész Louis-Jean Calvet éppen a *Halál hitelbe* kapcsán argószókincsről, sőt argotikus stílusról ír, ugyanakkor hangsúlyozza a népnyelvi elemek, a beszélt nyelvi szintaxis és a regiszterváltások fontosságát⁹. Az *Utazás* Folio-kiadásában Philippe Destruel is

² Vö. SZABÓ, Dávid, 1997, „A francia argó”, in *A szleng kutatás útjai és lehetőségei* (szerk. Kis T.), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 160-163. o.
(http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/01szl_ut/index.php)

³ MAÁR, Judit (szerk.), Cseppentő István, Dévényi Levente, Horváth Krisztina, Kalmár Anikó, Palágyi Tivadar, Tóth Réka, 2011, *A francia irodalom története*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 772. o.

⁴ SZÁVAI, János, 1977, „Utószó”, in L.-F. Céline, *Utazás az éjszaka mélyére* (ford. Szávai J.), Budapest, Magvető, 546. o.

⁵ Vö. SZABÓ, D., *A francia argó*, 167-168. o.

⁶ SZÁVAI, János, 2006, „Céline írói világa”, in L.-F. Céline, *Halál hitelbe* (ford. Szávai J.), Pozsony, Kalligram, 485. o.

⁷ SZÁVAI, János, 2010, „Lehet-e (Céline-t) fordítani?”, in *Francia-magyar szótárak és műfordítás (1989-2009)* (szerk. Lőrinszky I., Szabó D.), *Revue d'Etudes Françaises* 15, 182. o.

⁸ Uo., 182-183. o.

⁹ CALVET, Louis-Jean, 1994, *L'argot*, Paris, PUF, „Que sais-je ?”, 102-103. o.

népi szóbeliségre utal, majd példákat hoz bizalmas és argókifejezésekre¹⁰. Az argotikus irodalom antológiájában Jacques Cellard pedig különösen hosszú részlettel tiszteli meg Céline-t, nyolc oldalt vesz át a *Guignol's band* (*Bohócbanda*) Folio-kiadásából. Viszont Céline nyelvének argóságát illetően neki is vannak kétségei. Persze, sok az argó Céline-nél, írja először, majd azzal folytatja, hogy persze hogy nincs benne argó. Városi népnyelv esetleg, de Cellard mindenképp előtt a nyelv zeneiségét hangsúlyozza. Ám valamilyen szempontból mégis csak argónak tartja, különben aligha kapna Céline ennyire hangsúlyos szerepet ebben a vaskos, az irodalmi argóra összpontosító antológiában¹¹.

Írásom következő részében nyelvészeti, alapvetően lexikológiai és lexikográfiai eszközökkel kívánom vizsgálni Céline írói nyelvének argotikus voltát a fentebb említett *Guignol's band* részlet¹² alapján. Ennek a részletnek a választását nemcsak annak tematikája és szereplői indokolják (egy strici, Cascade mesél a rábízott lányokról), hanem az is, hogy Cellard fontosnak találta a szerepeltetését egy argotikus irodalmi antológiában, miközben a szöveg alapos nyelvészeti elemzésétől eltekintett. Bár az argónak vannak szintaktikai¹³ vonásai is, elsősorban lexikai jelenség, ezért a céline-i nyelv nyilvánvaló stílárius összetettsége ellenére most tudatosan a szókincs vizsgálatára fogok szorítkozni. A problematikusnak, pontosabban nemsztenderdnek ítélt szavak értelmezéséhez a hagyományos, irodalmi argó szempontjából legmegbízhatóbbnak tekinthető két szótár¹⁴ használtam, majd a szavak meglétét illetve stílusminőségét a *Le Petit Robert* általános egynyelvű értelmező szótárban¹⁵ ellenőriztem (a szavakat követő minősítések a *Robert*-ből származnak). A magyar megfelelőket – már

¹⁰ DESTRUEL, Philippe, 1996, „Dossier”, in Céline, *Voyage au bout de la nuit*, Paris, Gallimard, 542-543. o.

¹¹ CELLARD, Jacques, 1985, *Anthologie de la littérature argotique des origines à nos jours*, Paris, Mazarine, 380-381. o.

¹² CÉLINE, Louis-Ferdinand, 1993, *Guignol's band I et II*, Gallimard, 42-50. o.

¹³ CALVET, *L'argot*, 80-82. o.

¹⁴ CELLARD, Jacques, REY, Alain, 1991, *Dictionnaire du français non conventionnel*, Paris, Hachette és COLIN, Jean-Paul, MEVEL, Jean-Pierre, LECLERE, Christian, 1990, *Dictionnaire de l'argot*, Paris, Larousse.

¹⁵ REY-DEBOVE, Josette, REY, Alain (szerk.), 2010, *Le Petit Robert 2011*, Paris, Dictionnaires Le Robert-SEJER.

amennyiben az adott szó szerepel a szótárban – az Akadémiai Kiadó legfrissebb francia-magyar kéziszótárából¹⁶ vettem. Íme, a részletben talált nemsztenderd elemek:

l'ouvrir FAM.¹⁷ beszél, megszólal; *en tenir après qn* – neheztel vkire¹⁸; *môme* POP. csaj; *blèche* ARG. rossz; *gagneuse* ARG. prostituált; *foutre le nez qpart* FAM. odadugja vhoval az orrát; *tordu* FAM. lökött; *baiser* FAM. (meg)dug; *la boucler* FAM. befogja a csőrét; *à la houssarde* – huszáros; *se défendre* FAM. megállja a helyét; *charmeuses* ARG. bajusz; *foutre dans les rognés* FAM. dühbe hoz; *maquer* – futtatni; *merdel* FAM. a francba!; *rigoler* FAM. nevet, mulat; *bazar* FAM. rumli, limlom; *tante* FAM. homokos; *pote* FAM. haver; *valoche* FAM. bőrönd; *enflé* FAM. bolond; *ménesse* – nő; *risser* FAM. elszelel; *l'avoir sec* FAM. csalódott; *flanquer les chocottes à qn* FAM. a frászt hozza rá vkire; *rond* FAM. pénz; *chaleur* – félelem, majré; *déconner* FAM. hülyéskedik; *poisser* FAM. nyakon csíp; *fifty belle pine* – 50%; *faire gaffe à* FAM. ügyel vmire; *tracer* FAM. söpör, tép; *gi!* – rajta!; *faire la gueule* FAM. duzzog; *les grives* – katonaság, gyalogság; *cézigue*¹⁹ ARG. ő; *têtard* – balek; *hareng* – stríci; *paillon* – visszautasítás; *souris* FAM. csaj; *foutre la paix à* FAM. békén hagy; *être barré*²⁰ FAM. lelépett; *s'amener* FAM. jön; *tomber* ARG. letartóztatják; *boîte* – börtön; *zig*²¹ – pénz?; *pour ma tronche* FAM. nekem; *bêcheur* FAM. áskálódó; *sape* – büntetés, elítélés; *poisse* FAM. pech; *affurer* – pénzt keres; *douiller* FAM. fizet; *fafs* – iratok; *salope* FAM. bestia, szajha; *miche* FAM. popsi; *chausson* – prostituált; *boniche* PÉJ. szolgálólány; *derche* ARG. segg; *fourguer* FAM. rásóz vmit; *gnièrre* – alak; *pive* – bor; *se bider* – röhög; *à poil* FAM. meztelen; *soucoupe* – fogyasztás (vendéglátóhelyen); *lope* FAM. beszari; *flingue* FAM. stukk; *guibolle* FAM. virgács, láb; *se foutre dans qn* FAM. beleütközik; *Rital* FAM. digó; *secouer qc à qn* – lenyúl vmit vkitől; *se tailler* POP. olajra lép; *vache* FAM. szemét alak; *vanne* FAM. csípős megjegyzés; *noir* FAM. részeg; *dingue* FAM. dilis; *coller* FAM. ad; *s'emmerder* FAM. unatkozik; *faire un dessin* FAM. elmagyaráz; *buis* - ?; *frangin* FAM. tesó; *frappé* FAM. bolond; *pompes* POP. cipő; *crever* POP. kipurcan; *oigne* – láb; *bobo* ENF. bibi; *novar* - ?; *véto* – orvos; *couper à* FAM. megúsztat; *cul* FAM. fenék; *du mou* – hazugság; *lever* FAM. felszed; *ça crasse* – koszosodik; *être en quart* – ?; *moule* – punca; *s'en foutre* FAM. tesz rá; *faire chier* FAM. VULG. agyára megy; *baratiner* FAM. megdumál; *cave* ARG. balek; *au biss* – duplán; *à la chiée* FAM. egy csomórakás; *se plâtrer* – meggazdagodik; *le*

¹⁶ BÁRDOSI, Vilmos, SZABÓ, Dávid (szerk.), 2007, *Francia-magyar kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹⁷ A francia rövidítések feloldásai: ARG. = *argotique* argó, szleng, ENF. *enfantin* gyermeknyelvi, FAM. = *familier* bizalmas, PÉJ. *péjoratif* pejoratív, POP. = *populaire* városi népnyelv, VULG. = *vulgaire* vulgáris.

¹⁸ A – jel azt jelzi, hogy a kifejezés hiányzik a *Le Petit Robert*-ből.

¹⁹ A *Robert*-ben *sézigue*.

²⁰ *Se barrer* alakban.

²¹ A közismert „alak, pasas” jelentés itt nehezen értelmezhető.

Rouquin FAM. vörös(hajú); *en pagaye*²² FAM. bőven; *déhotter* FAM. lelécel; *connerie* FAM. hülyeség; *merlue* – prostituált; *con* FAM. hülye; *vape* – zavaros helyzet; *gourance* FAM. melléfogás; *doubler* FAM. rászed; *en l'air* – távol van?; *lot* – lány; *emmerder* FAM. bosszant; *gland* FAM. tökfaj; *du nougat* FAM. kész nyeremény; *se démerder* FAM. kivágja magát; *rond* – fenék; *faire l'œuf* FAM. játssza a hülyét; *de mes couilles* – hülye; *trimballer* FAM. cipel; *volaille* FAM. nő; *Fritz* FAM. fritz, német; *bominable* – szörnyű; *soulever qn* – hányingert kelt.

Bár kétségtelen, hogy a feladat nehezen behatárolható voltából adódóan (pl. nem minden szokatlan megoldást érez az ember nemsztenderdnek) bizonyos problémás szavak kimaradhattak, de szembetűnő, hogy Szávai János megállapításával ellentétben a vizsgált lexikai elemek túlnyomó többsége nem tűnik neologizmusnak, és feltételezhetően a mű keletkezésakor sem volt az. Az is tény, hogy a fenti idézetben Szávai nem *nemsztenderd*, hanem *magyarázandó* szavakról ír, de a vizsgált részben a fordítói/olvasói szempontból magyarázatra szoruló lexikai elemek túlnyomó többsége nemsztenderdnek tekinthető. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a bizalmas minőségű szavak (FAM.) nyomasztó fölényben vannak a többi kategóriával szemben: a vizsgált részletben a *Le Petit Robert* alapján 70 bizalmas, hét argó- és négy népnyelvi szót azonosítottam elhanyagolható számú gyermeknyelvi, pejoratív és vulgáris, és viszonylag sok (38) a *Le Petit Robert* szótárból hiányzó kifejezés mellett. Adott esetben az utolsó kategória tűnik érdekesnek: a felhasznált argószótárak alapján ennek a közel 40 szónak a többsége (pl. *ménesse*, *chaleur*, *gi!*, *grives*, *têtard*, *hareng*, *paillon*, *sape*, *affurer*, *fafs*, *chausson*, *gnièrre*, *se bider*...) egyértelműen argónak tekinthető. Azaz az argó meglehetősen jól reprezentált a vizsgált részletben. Ami pedig a továbbra is többségben lévő bizalmas nyelvi szavakat illeti, fontos hangsúlyozni, hogy a *Bohócbanda* megírása, a XX. század közepe óta a demokratizációs folyamatok és a média megnövekedett szerepe miatt számtalan tolvaj- és népnyelvi szó került át a középosztály bizalmas nyelvhasználatába. Tehát a nagyszámú bizalmas elem egy része a regény megírásakor alighanem még argónak számított. Tegyük hozzá, hogy bár az argó/szleng, a városi népnyelv és a bizalmas nyelvhasználat elméletben

²² *Pagaille* alakban.

egyértelműen elválík egymástól, konkrét esetekben lexikográfiai megkülönböztetésük egyáltalán nem könnyű feladat²³.

Az argó egyébként általában nem önmagában, hanem egy úgynevezett bázisnyelv keretei közt jelenik meg²⁴. A hagyományos francia argó esetében ez a bázisnyelv a városi népnyelv, a *français populaire*, annak a társadalmi rétegnek, közegeknek a nyelve, amelyből az alvilági argó beszélőinek többsége is kikerült²⁵. Igaz, az elemzett részben a népnyelvi szavak kisebbségben vannak, de ez egyrészt a városi népnyelv kategóriájának alapos átértékelődésével, másrészt a *populaire* címkét előszeretettel *familier*-re, azaz bizalmasra cserélő modern lexikográfiai gyakorlattal magyarázható²⁶. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy Céline szövege hemzseg a beszélt nyelvi, és azon belül a városi népnyelvre jellemző szintaktikai jelenségektől. A teljesség igénye nélkül emeljünk ki néhányat: „... *on l'a trouvé chez lui dans un état d'énervement que personne osait plus l'ouvrir*” (tel és ne hiánya, 42. o.); „*Je suis-t'y Chabonais?*” (*t'y* jelezgetes népnyelvi kérdés szerkezet, 43. o.); „*Je parzau combat.*” (népnyelvre jellemző hangkötés, 43. o.); „*Dans qui que je me fous ?*” (Jellezgetesen népi mondatszerkezet, 47. o.); „... *affreux de voir partir comme ça un pote que personne lui demandait rien*” (*à qui* helyett *que* használata, 49. o.).

A fentiekből következik, hogy a bizalmas és népnyelvi elemek és szerkezetek egyáltalán nem gyengítik a szöveg argotikus vonásait, inkább megfelelő nyelvi keretbe foglalják azokat. Céline, ha nem is argóban, de argóelemekben bővelkedő nyelven ír.

„*A megértés [...] azonban csak az első lépés*”, írja a magyar változat, a *Bohócbanda*²⁷ fordítója, Szávai János már idézett cikkében²⁸. Ugyanakkor ez egyben lényeges lépés is, és e téren Szávai, legalább is a vizsgált részlet²⁹

²³ Vö. SZABÓ, Dávid, 2010, „Nemsztenderd változatok egy új francia-magyar szótárban”, in Francia-magyar szótárak és műfordítás (1989-2009) (szerk. Lőrinszky I., Szabó D.), *Revue d'Etudes Françaises* 15, 53-64. o.

²⁴ L. pl. KIS T., *Szemponok és adalékok...*, 242. o.

²⁵ GUIRAUD, Pierre, 1958, *L'argot*, Paris, PUF, „Que sais-je ?”, 31. o.

²⁶ Vö. SZABÓ, D., *Nemsztenderd változatok...*, 61. o.

²⁷ CÉLINE, Louis-Ferdinand, 2008, *Bohócbanda* (ford. Szávai J.), Pozsony, Kalligram.

²⁸ SZÁVAI, Lehet-e (Céline-t)..., 184. o.

²⁹ Magyarul: CÉLINE, *Bohócbanda*, 41-50. o.

tekintetében, gyakran pontatlan³⁰. Viszont azzal egyet kell értenünk, hogy ez egyáltalán nem egyszerű feladat, ráadásul (még ha ezeknek az arányát a *Guignol's band* esetében vitatom is) Céline nyelvében tényleg akadnak szép számmal szótárban nem található, egyéni kifejezések³¹. És abban is van némi igazsága Szávai Jánosnak, hogy „*a szavak pontos lefordításánál[...]* gyakorta fontosabb a nagyobb egységek [...] koherens tolmácsolása³²”, és ezt a feladatot Szávai – legalább is a vizsgált részlet tekintetében – sikeresen oldja meg.

Hiszen ne feledkezzünk meg a lényegről, Céline írói nyelve nem csupán argó, városi népnyelv, bizalmas stílusú beszélt nyelv, hanem sokkal több annál. Calvet nem véletlenül hangsúlyozza a stílus fontosságát, és ettől a stiláris átlényegüléstől lesz Céline a 20. század egyik legnagyobb írója. Igaza van az írásom elején idézett Cellard-nak, Céline nyelvezete argó is, meg nem is.

De hogy sok benne az argó, az biztos.

SZABÓ DÁVID

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

E-mail: davi.szabo@gmail.com

³⁰ Hely hiányában csak néhány példa a vizsgált részletből (CÉLINE, *Guignol's...*, 43-46. o.): „Je suis t'y Chabanais?” a magyar kiadásban „Hallod Chabanais?”, holott valójában „Hát Chabanais vagyok én?”, a Chabanais ugyanis valaha híres nyilvános ház volt (vö. CELLARD, *Anthologie*, 382. o.); „il est aux grives depuis trois semaines” „ott csövezik már három hete” helyett „három hete van a seregben”, „Un vrai modèle pour les harengs!” nem azt jelenti, hogy „A zsaruk se tudtak belekötni még soha!”, hanem „Igazi mintastrici!”, „De Bordeaux natif! Avec l'assent et le goût du pive!” a magyar fordításban „Még hogy Bordeaux-ból!, még hogy a fenyők, meg a fenyők szaga!”, pedig azt jelenti franciául, hogy „Bordeaux-ba való! Az akcentussal meg a löre iránti vonzalommal!” stb.

³¹ Alighanem ilyen pl. a vizsgált részben a „Tu garderas tes fifty belle pine”, „Tu verras mon rond et la soupe!”, „les Fritz bominables” és Szávainak minden bizonnyal igaza van, amikor a „Fifty-fifty, a fele a tiéd!”, „A seggemet látod majd... és ki is nyalhatod!” és a „ronda Fritzek” megoldással áll elő.

³² SZÁVAI, *Lehet-e (Céline-t)...*, 187. o.